

HANDICAPS IN DE KERK

Verstandelijk beperkte mensen: de lulletjes van kerk en samenleving?¹

Inclusieve kerk volgens 1 Korintiërs 12

Jan Delhaas

In de pikorde van de samenleving en de rangorde van maatschappelijke rollen zijn mensen met een verstandelijke beperking achter in de rij te vinden, ook al zie je mensen met zo'n beperking tegenwoordig figureren in raden van medezeggenschap in gezondheidszorgondernemingen. Dat is dan een uitvloeisel van het burgerschapsparadigma. Sinds pakweg twee decennia zijn mensen-mét medeburgers. Toch lijkt het een kwestie van 'alsof', afhankelijk van hoe de pet staat bij de beleidsmakers in dit land. Wie de bezuinigingsmaatregelen van het huidige kabinet bekijkt, kan niet aan het oordeel ontkomen dat deze nieuwe medeburgers opnieuw achteraan in de rij worden gezet. De vraag is hoe dat binnen de kerken is. Zijn de christelijke geloofsgemeenschappen afhankelijk van de maatschappelijke rangorde of gaat de kerk een eigen weg?

Ongekende praktijk

Opmerkelijk genoeg bestaat er geen breed onderzoek naar. Er zijn kerken die aandacht schenken aan deze opvallende leden. Taalgebruik verradert vaak de visie achter deze aandacht: *aangepaste* kerkdiensten, *aangepaste* catechese. Je wordt niet altijd vrolijk van bijvoorbeeld tekstkeuze, liedrepertoire en bejegening en waant je soms terug in lang vervlogen tijden. Soms zie je dat een gemeente het woord inclusie heeft opgepikt. Deze mensen horen erbij, zeggen ze dan. Dus ook in de zondagmorgendienst, als de grootste groep gemeenteleden zich heeft verzameld. Er zijn predikanten die de stap hebben gewaagd om een cursus dialogisch preken te volgen. Ook kun je soms het verhaal van een moeder horen die vindt dat haar kind – gedoopt en al- erbij hoort. Dat vinden de medegelovigen ook. Als het maar stilzit, geen geluiden maakt en niet zo in beeld is, een beetje achterin. En soms zie je een hele groep 'van die mensen' voor in de kerk. Met een vrijwilliger als oppasser erbij. Dan zijn er ook nog de heel verschillende kerkdiensten en groepsactiviteiten die binnen de muren van zorgondernemingen worden gehouden en die de

bezuinigingen op geestelijke verzorging hebben overleefd.

Visie op kerk-zijn

Voor een inclusieve geloofsgemeenschap, een gemeenschap van en voor allen, wil je bij de Schriften te rade kunnen gaan en naar de geschiedenis kijken. Dat is niet onmiddellijk eenvoudig. Niet altijd en overal is er gereageerd zoals Luther deed toen hij het advies gaf een aan hem getoond lichamenlijk en verstandelijk sterk afwijkend mens, te verdrinken als een duivels bonk vlees. Maar toch. Er is een geschiedenis van uitsluiting waarbij de kerk zich voegde in de slipstream van de samenleving. Ook al zie je in de 19e eeuw een beweging andersom ingezet door onder meer individuele gelovigen.

Kijk je naar de Bijbel, dan gaat, als je bij deze mensen de handicap vooropzet, in het Eerste Testament de koude douche verschillende keren vol open. Leven dat niet gaaf is doet niet mee in de cultus van Israël. Ook het Tweede Testament helpt niet direct. De gemankeerden die bij Jezus langskomen worden allemaal genezen, en er zat – zo te lezen – niet één verstandelijk beperkt mens bij. Helpt de Bijbel verder op de weg naar een inclusieve geloofsgemeenschap, waar iedereen mag zijn wie zij of hij is?

Geloofsgemeenschap als lijf²

Recent zijn er barsten geslagen in het pronte beeld van de – vooral westerse – mens als autonoom individu, die zijn eigen leven maakt en breekt, en vrij is om te kiezen. Die autonomie is gerelativeerd door de afhankelijkheid te benadrukken, die ook een kant is van mensen, en mensen misschien wel adequater typeert. Mensen met een verstandelijke beperking zijn altijd afhankelijke wezens. Vertaald naar de geloofsgemeenschap leidde dat tot de gedachte dat de afhankelijkheid van mensen met een verstandelijke beperking precies hun charisma is, een geschenk aan de geloofsgemeenschap. Brock neemt daartegen stelling en meent dat dit idee haaks staat

Mensen met een verstandelijke beperking staan vaak achteraan. In de samenleving en in de kerk. Volgens Delhaas kan het kerkmodel van Paulus in 1 Korintiërs 12 helpen om niemand in de kerk achter te stellen.

Ds. J. Delhaas (emeritus predikant) is freelance werkzaam op het terrein van geestelijke verzorging, klinische ethiek en als cliëntvertrouwenspersoon. Hij is voorzitter van het landelijk oecumenisch platform Samen Geloven? Gewoon Doen!

¹ De titel is een verwijzing naar 1 Korintiërs 12, 23. Zie ook verderop in het artikel.

² Ik volg Brian Brock, hoogleraar christelijke ethiek en praktische theologie aan de Universiteit van Aberdeen in zijn *close reading* van 1 Korintiërs 12, te verschijnen in *Journal of Religion, Disability and Health*.

op het nieuwtestamentische concept van de *charismata*, de gaven/geschenken van de Geest. Haaks dus op het werk van de Heilige Geest, die leven geeft aan de kerk door haar – van elkaar verschillende – leden met hun onderscheiden gaven. Elk lid van de kerk is doorgeefluik van de goddelijke liefde. De kerk moet leren de gaven van alle leden van de gemeenschap gelijkkelijk te ontvangen. Dat is de pneumatologische werkelijkheid die de Korintiërs door Paulus opgediend krijgen in de metafoor van de kerk als een lijf, waarvan de ledematen intrinsieke waarde hebben en er zijn ten dienste van elkaar. Met dit lijfmodel bekritiseert Paulus het door de Korintiërs zelf gebri-colleerde hiërarchische model waarbij het aanzien van personen op basis van vermeende stadia van ‘wereldse’ wijsheid uitgangspunt is met alle schadelijke, relationele gevolgen van dien, uitlopend op een gemankeerde tafelpraktijk. De Korintische gemeenschap is een kerk waar de dominante structuren van een inhumane samenleving de dienst uitmaken. Dat moet dus anders. Paulus introduceert daarom zijn Christus-lijfmodel. ‘Jullie zijn het lichaam van Christus’, zegt hij. Hoe werkt dat in de praktijk?

Communicatie

De Geest van God opent de communicatie. Die nodigt uit tot een communicatief antwoord in de vorm van een belijdenis. Dat is het startsein voor een waarachtige, intermenselijke communicatie. De verschillende spirituele gaven zijn niet sporadisch uitgedeeld aan een selectief groepje mensen met een bepaalde competentie. Nee, aan elk lid van de geloofsgemeenschap is de openbaring van de Geest gegeven ten dienste van allen, waarbij de ontvanger niet over de toedeling van het soort gave gaat. Er valt niks te prijzen en niets te verwijten. Ook niets om op voor te laten staan.

Paulus beschouwt het lijf dat hij als metafoor presenteert als een communicatiemiddel. De ledematen die hij noemt, inclusief de genitaliën, zijn verantwoordelijk en onmisbaar voor de communicatie. Paulus voert ze pratend met elkaar op.³ Ze hebben allemaal hun eigen specifieke rol en zijn er om elkaar te ondersteunen. Ze kunnen eenvoudig niet zonder elkaar. Er kan niet vol ontzag naar één kant worden ópgekeken. En er kan ook niet denigrerend worden gedaan naar mindere leden. Ook niet moralistisch: ‘Natuurlijk horen ze erbij’, om vervolgens zogenaamde zwakkere leden hun plaats in de marge te wijzen. Of de egalitaire kaart te spelen: ‘We zijn toch allemaal gelijk?’ Op deze ‘zere plek’ van wie de dienst uitmaken in de kerk legt Paulus de vinger: de delen van het lichaam die het zwakst lijken, zijn juist het meest noodzakelijk, en degenen van wie we denken dat ze er minder toe doen, die moeten juist met alle eer en respect worden omgeven. De vertaling van de NBV gebruikt hier duidelijke taal: voor wie we ons generen – de schaamdelen/-leden van vers 23 – en

wie we liever uit het zicht houden – buitenstaanders, vreemden – komt overvloediger eer en bejegening toe dan de anderen. En bedenkt: ze hoeven niet anders te worden omdat ze bij de kerk komen.⁴ Ze brengen zichzelf mee. Zo worden zij in staat gesteld doorgeefluik te zijn van hun spirituele gaven ten faveure van de hele geloofsgemeenschap. Zo zorg je voor elkaar en wordt de hechte samenhang van de geloofsgemeenschap gewaarborgd, waarin de pijn van de één – van uitsluiting bijvoorbeeld – de pijn van de ander wordt. Op die manier weigert de kerk de orde van sociale hiërarchieën die in de samenleving wordt gehanteerd, ook in de kerk in te voeren. In de kerk naar Paulus’ model staat niemand achteraan of buiten. Dát model zou model kunnen staan voor de hele samenleving.

Inclusieve geloofsgemeenschap

Paulus reikt in deze brief, waarin hij de Korintiërs kapittelt, de bouwstenen aan voor een inclusieve geloofsgemeenschap. Een kerk of parochie zou met de vinger bij de tekst de eigen praktijk langs kunnen gaan. Overvloediger eer en respect geven aan de ‘schaamdelen/-leden’ van de kerk als lichaam van Christus betekent alle functies van de kerk doordenken met het oog op hen. Zo wordt ruimte gemaakt voor de *charismata* die ieder lid afzonderlijk zijn geschonken. Overvloediger respect voor de zwakst lijkende leden levert op dat ook de andere leden hun charisma leren ontdekken. Ontmoeting is daarbij een sleutelwoord.

Kwaliteit en liefde, communicatie en relatie

Toen ik als geestelijk verzorger begon, werd ik helemaal teruggeworpen op mezelf. Ik vond de confrontatie met al die mismakende, soms kwijlende, lelijke en niet goed verstaanbare mensen heftig. Geregeld werd ik overvallen door de gedachte: wat doe ik hier eigenlijk tussen deze mensen. Ik kreeg bijval van vrienden uit mijn vorige, ‘gewone’ gemeenten, die het maar zonde vonden van mijn talenten. Ze waren ingenomen met mijn preken – minder met door mij voorgesteld nieuw liedrepertoire – en de omgang met bijbelteksten en andere thematiek in het leerhuis. Het bevredigde het intellect. In die gemeenten – ontdekte ik later – had ik de paar ouders met gehandicapte kinderen niet gezien, niet willen zien wellicht.

Paulus besluit zijn betoog met de aanmoediging om naar de grootste gaven te streven. Overvloediger eer en respect geven aan de zwakkere leden heb ik in mijn werk als geestelijk verzorger vertaald in het uitgangspunt: het beste is niet goed genoeg. Dat was een opgave in een zorginstelling waar bezuinigingen de dagelijkse orde bepaalden. Toch kregen we in voorwaardelijke zin veel voor elkaar om van die oecumenische geloofsgemeenschap van mensen een

³ 1 Korintiërs 12:15 en 16. Heel apart dat geen lied-dichter zich nog gewaagd heeft aan zo’n humoristisch kerklied.

⁴ 1 Korintiërs 7:17 en 24. Het ledenbestand van de kerk wordt door Paulus trouwens breed getrokken: 1 Korintiërs 7:12. Niet alleen mensen met een verstandelijke beperking zijn hier inbegrepen, tot wie mijn artikel zich beperkt. Het lijfmodel geldt eveneens seksueel andersgeaarde mensen dan de meerderheid, of anderen die de kerk vroeg of laat heeft uitgesloten c.q. uitsluit.

vierende gemeente te maken. Een gemeente van mensen die van huis uit met geloof en kerk vertrouwd waren. Maar allemaal met hun eigen kerkelijke kleur: van rooms-katholiek tot gereformeerd. Maar ook mensen zonder zo'n opvoeding. Ze kwamen aanwaaien en bleven of gingen na een tijdje weg. Daartussendoor een enkele hindoe of moslim van wie de ouders het tot mijn grote verbazing prima vonden dat ze op de zondag de kerkdienst bezochten. Met steevast het argument: er is toch maar één God? Zelfs de vader van de 'zwarte-kousenkerkenvrouw' vertrouwde zijn dochter aan mijn pastorale zorg toe.

Ik leerde dat wat in de afzonderlijke kerken een punt was – de dogmatische geschillen – dat hier ineens niet meer was. En zo is het: mensen die intellectueel beperkt zijn, zijn geen afnemers van soms onbegrijpelijke of cognitief veeleisende standpunten. Juist aan de andere zintuigen, die met horen, zien, proeven, tasten, roepen, schreeuwen en dus zingen te maken hebben moest worden geappelleerd. De liturgische setting moest dus oecumenisch zijn, de hele bewoonde wereld moest hier samen kunnen komen. Mensen die zichzelf meebrengen. Erkenning van de verschillende godsdienstige tradities als een bron voor de vormgeving van de liturgieviering. Elke week een herkenbare structuur. Het

oecumenisch leesrooster als uitgangspunt. Ruimte voor de verhalen van mensen, gespiegeld aan het verhaal van God met de mensen. Ruimte om dat tastbaar te maken: elke week de maaltijd. Gevierd met matses, qua vorm brood-met-een-verhaal, gedoopt in de feestwijn van de voltooiing. Ruimte voor artisticeit, vakman- en -vrouwschap. Een naaldkunstenaars maakte stola's en antependia voor het kerkelijk jaar met narratieve verbeelding. Naast de vleugel werd een drieklaviers pijporgel binnengehaald. Een aparte ruimte werd aan de multifunctionele kerkzaal aangebouwd en ingericht voor bijeenkomsten op het raakvlak van spiritualiteit, kunst en zorg. Predikant-schilder Ruud Bartlema mocht zich een week uitleven op een groot doek, dat een van de wanden siert. Ook daar muziekinstrumenten. Allemaal mogelijkheden om het vaak schrale leven van mensen te verrijken. Apparatuur om beeld te projecteren. En elke week een boekje in comfortabele lettergrootte, met bij elk lied ook de noten. De orde van dienst letterlijk als houvast.

Zoals de pastor meer moet kunnen dan preken, zo moet de andere voorganger in de viering, de organist c.q. pianist meer kunnen dan zijn instrumenten bespelen. Hij moet ook cantor zijn, voorganger bij het lied van de gemeente. Bij Ipse de Bruggen in Zwammerdam is de functie van cantororganist

Detail schilderij van Ruud Bartlema in Ipse de Bruggen te Zwammerdam

inmiddels een erkende, vaste functie. In nauwe samenwerking met de geestelijk verzorgers is hij verantwoordelijk voor de participatie van de kerkgangers aan de gemeentezang. Wat niet gezegd hoeft te worden, wordt gezongen. Wat je ook zingend kunt zeggen wordt van noten voorzien. Groet, tafelgebed en zegen worden gezongen. Alles appelleert aan meedoen, aan 'je hoort erbij'. Koren van bewoners en vrijwilligers, op dit moment zelfs een inclusiekoor, hebben afwisselend de cantorijfunctie. Alles is dialogisch. Ook het moment dat het verhaal moet worden uitgelegd. Als de Schrift wordt geopend, ontsteken kerkgangers kaarsen bij het boek. Na de lezing van het verhaal zoekt de voorganger samen met de kerkgangers naar de betekenis van het verhaal. Zorgvuldig uitgekozen liederen accentueren wat net is uitgelegd. Kerkgangers dragen voorbeelden uit het eigen leven aan, verbaal en non-verbaal. De voorganger zou het alleen niet kunnen bedenken.

Een gezamenlijk proces van wegtrekken uit de vreemdelingschap. Hoop leren, vreugde oefenen. Hier is niets kinderachtig, neerbuigend of saai. Er wordt niet geleund op het 'oude vertrouwd'. Geen gemakzucht. Mensen worden ernstig genomen als mensen met een eigen verhaal. Dat merk je dan ook bij de gebeden. Mensen roepen hun eigen intenties. Verdriet en vreugde uit het eigen leven, meelevens met wat op het werk of bij de burens is gebeurd, wat op radio en tv aan schokkend wereldnieuws is gehoord, het komt allemaal over het voetlicht. Het wordt gemeenschappelijk gemaakt als iedereen beaamt wat naar voren is gebracht met een telkens herhaalde, gezongen acclamatie.

Wat wekelijks in Zwammerdam en op andere plaatsen gebeurt, is een samenspel van competenties en charismata van professionals en gemeenteleden. Het is te beschouwen als proefpolder van inclusief vieren. Pogingen om geloof te praktiseren als erkenning dat mensen als vreemde anderen aan elkaar zijn geschonken. Om elkaar te verrijken met wat ieder afzonderlijk eigen is. Voorbeelden om anderen te inspireren om moedig de weg van inclusie te gaan.

Literatuur

- J. van der Werff, *De kerkdienst en de geestelijk gehandicapte*, Den Haag: Boekencentrum 1976.
- C-W. van Vliet, *Het inclusiekoor, kansen voor kerkmuziek, verstandelijk gehandicapten en sociale integratie*, Antwerpen 2010. Tekst te vinden op www.Klik.nl.
- J. Smit & I. Knoll, *Vademecum voor een inclusieve kerk*, Utrecht: ITS1 en SGGD 2011.
- J. Smit, *Competenties voor de pastorale communicatie met mensen met een verstandelijke beperking. Een praktisch-theologisch onderzoek naar leerprocessen van pastores*, Amsterdam: Stichting Philadelphia Zorg 2011 (dissertatie).
- Zie verder de website van Samen Geloven? Gewoon Doen! (SGGD) onder Publicaties: www.SGGD.nl.

Lezing: Kerk in de samenleving

Religie is terug! Het aanbod op de spirituele markt is groter dan ooit tevoren. 'De kerk lijkt echter niet goed in staat zich op deze nieuwe markt te bewegen', stelt VU-hoogleraar Govert Buijs. Hij spreekt over de huidige rol van de kerk en de kansen als speler op de 'reli-markt'.

Toekijken of meedoen?

Wat wordt de rol van de kerk in de samenleving van de toekomst? Is de rol van de kerk straks uitgespeeld of heeft de kerk ook straks nog bestaansrecht? Daarop gaat Buijs in tijdens het meer (cultuur)filosofische deel van de lezing.

Hernieuwde rol op de 'reli-markt'

Kan het evangelie in de huidige moderne samenleving een hernieuwde marktrol spelen? Een rol die wél wordt herkend als intellectueel uitdagend, moreel oriënterend en spiritueel transformerend? Juist als antwoord voor de mensen die de christelijke religie verachten? Buijs zet de mogelijkheden op een rij.

Prof. dr. Govert Buijs is hoogleraar 'Politieke filosofie en Levensbeschouwing' aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.

10 november 2011, 20.00 uur.

Ontmoetingscentrum De Schouw, Kerkplein 3, Almelo.

Organisatie: Vrije Universiteit in samenwerking met Raad van Kerken in Almelo.

Meer info: www.vuconnected.nl.